

Recordant Ferrer i Guàrdia*

Pere Alzina

Introducció

Les commemoracions han de ser un motiu per divulgar el pensament, els fets, les causes i les seves conseqüències, i els personatges, les seves vides i les seves obres, motiu del reconeixement; les commemoracions no han de servir per elevar als altars fets, circumstàncies o personatges que varen viure en un context històric concret i determinat; han de servir per replantejar la validesa del seu llegat, l'actualitat dels debats que varen generar en la seva època i, especialment, les lliçons que se'n deriven amb el pas del temps, que poden ser distintes al llegat ideològic pròpiament dit.

És a dir, les commemoracions han de servir per repensar, revisar, reaprendre i reconstruir els fets i personatges des de perspectives crítiques i alternatives, no per glorificar, realçar o mitificar. Aquest és el context en què s'emmarca aquesta conferència.

Vida i obra de Francesc Ferrer i Guàrdia

Francesc Ferrer i Guàrdia va néixer el 1859 a Alella, província de Barcelona. Va ser una personalitat complexa i polèmica i durant molts anys ha estat interessadament oblidat i criticat, qüestionat i culpable de fets amb els quals no va tenir res a veure. Ferrer i Guàrdia va ser el fundador de l'Escola Moderna o Escola Racionalista, en què s'impartia una educació que trencava amb els motlles existents en la rígida i autoritària educació que es practicava a les escoles confessionals del moment. Per dur a terme el seu projecte va crear l'editorial de l'Escola Moderna, un dels seus grans èxits, amb què va publicar més de quaranta volums, així com el Butlletí mensual, testimoni i esperit dels mètodes de l'Escola Moderna.

“...la pedagogia racionalista fonamentada en l'educació integral i en la coeducació de sexes i de classes socials...”

L'escola va obrir les seves portes el mes d'agost de 1901, en el número 70 del carrer Bailén de Barcelona, un centre educatiu que es proposava transformar radicalment l'experiència pedagògica en sentit crític, laic, racionalista i llibertari. Els seus objectius eren construir un projecte superador de la mediocritat intel·lectual, de les limitacions existents com a fruit de la superstició i de l'autoritarisme i de les carències higièniques i materials que dominaven el marc educatiu de l'Espanya de la Restauració, tant en el cas dels escassos centres públics estatals com en el dels centres privats, fonamentalment religiosos.

L'Escola Moderna es va plantejar com un exemple de la pedagogia racionalista fonamentada en l'educació integral i en la coeducació de sexes i de classes socials, promoció de l'emancipació social. L'educació integral, àmpliament difosa entre els sectors més innovadors de l'educació, pretenia englobar de manera simultània els components intel·lectual, físic, ètic, estètic i emocional de la personalitat i que no separa el món de l'estudi del del treball:

La missió de l'Escola Moderna consisteix a fer que els nins i nines arribin a ser persones instruïdes, verídiques, justes i lliures de qualsevol prejudici.

Ferrer planteja que el nin i la nina descobreixin el fons de les qüestions científiques i socials, que creïn la seva pròpia opinió i la comparteixin. Ferrer insistia en la importància dels mitjans de comunicació i conscient del seu paper en la societat, va crear la seva pròpia editorial. Ferrer planteja una educació de tots i per a tots: l'educació ha d'arribar a totes les classes socials però també a ambdós sexes. Ferrer planteja una educació alliberadora, realitzant una important crítica del poder que l'església catòlica té sobre els individus, la societat i sobre les consciències. El debat sobre la laïcitat en l'espai públic és un dels reptes pendents de la nostra societat.

Planteja una educació en valors basats en l'autonomia de les persones i en la capacitat

* Aquest article s'ha traduït del castellà. Fou la conferència de cloenda feta per l'autor a la XXV Trobada de MRP d'arreu de l'Estat.

Pere Alzina i Amador Alzina, del MRPM

d'organització, en la capacitat en la presa de decisions i en l'atenció saludable del cos a través de l'exercici físic. A partir d'aquesta autonomia, nins i nines, han d'anar descobrint els valors col·lectius com la justícia, la ciutadania, l'educació cívica, les lleis que fomenten la convivència, la solidaritat i la participació en l'esdevenir públic. Ferrer, en darrer lloc, dóna una gran importància a l'obertura de l'escola cap a la societat i, amb aquesta intenció, funda la Lliga Internacional per a l'Educació Racional de la Infància, un moviment internacional amb seu a París que planteja els principis de l'educació racionalista: educar en la justícia, la pau, el desenvolupament i la col·laboració entre els pobles.

La situació educativa a Menorca

Ferrer i Guàrdia i la seva editorial, en què varen col·laborar prestigiosos intel·lectuals com Odón de Buen, varen divulgar el seu pensament i la seva doctrina pedagògica a tot l'Estat i també en moltes capitals i estats europeus. El seu afusellament arbitrari va ser un detonant universal per enardir la seva obra i condemnar el govern i la monarquia espanyola, que mai no varen ser exemple de tolerància, transparència i democràcia.

A l'illa de Menorca, des del període revolucionari de 1868, havien sorgit una gran heterogeneïtat de moviments i associacions de caràcter progressista: lògies maçòniques, escoles evangèliques, escoles republicanes, escoles laiques i premsa variada, des d'una revista espiritista fins a un setmanari anarquista. Associacions diverses, heterogènies, però de reduïdes dimensions i amb poc marge d'acció social efectiva. Però aquesta heterogeneïtat va ser el detonant d'un ampli conjunt d'iniciatives escolars inspirades en el lliure pensament i defensores del concepte d'educació integral.

Aquest moviment associatiu plural va donar origen a un corpus ideològic progressista que es va materialitzar en iniciatives educatives, culturals, esportives i polítiques. En aquest context, no podem oblidar que Maó va ser la primera ciutat espanyola governada amb majoria absoluta pels republicans el 1885 en plena Restauració.

“...amb un elevat nivell d'exigència científica i amb una preparació pràctica orientada al treball i a la formació cívica.”

Joan Mir i Mir va jugar un important paper dinamitzador de totes aquestes iniciatives i va ser el gran ideòleg d'un pensament progressista, amb tints anarquistes i republicans i amb una profunda càrrega moral i educativa. La gran realització d'aquest conjunt social heterogeni va ser l'Escola Lliure d'Alaior, coneguda popularment com l'Escola Laica en què es varen concretar durant més de 30 anys els principis inspirats per la pedagogia racionalista: educació conjunta de classes socials i de nins i nines, amb un elevat nivell d'exigència científica i amb una

preparació pràctica orientada al treball i a la formació cívica. Cinc varen ser les escoles laiques i obreristes que varen sorgir a Menorca: l'Escola Lliure del Barri 15, a Maó; l'Escola Racionalista, a Ciutadella; l'Escola Laica d'Alaior; l'Escola Laica de Sant Lluís i l'Escola Racionalista d'Es Castell. Iniciatives amb històries diferents i contextos particulars, però orientades a l'educació integral de les persones en un ambient de tolerància i respecte a la diferència.

Volem, avui, en el marc de la trobada de moviments de renovació pedagògica recordar aquestes experiències laicistes i homenatjar centenars de persones anònimes que varen contribuir amb el seu esforç a la democratització i secularització de la societat i varen concretar, en part, els pressupostos bàsics d'aquesta trobada: els ciutadans haurien de ser persones amb drets i deures i amb un compromís social respecte al bé comú, més enllà del benefici personal. Aquests ciutadans, compromesos amb l'educació varen aportar part dels seus estalvis per mantenir i consolidar una escola amb mètodes i models diferents, sense subvencions per part de les institucions i amb la legislació en contra seva. Aquestes

persones varen exercir la ciutadania en un context contrari i sense garanties, sense drets i amb tots els deures. El col·lectiu que va treballar amb Ferrer i Guàrdia també va exercir la ciutadania en pensar que l'educació havia de ser alliberadora i que una de les millors inversions de futur era l'educació.

Aquesta és una de les grans aportacions del moviment laicista i lliurepensador de l'Estat espanyol: el seu concepte de ciutadà que exigeix espais i drets, però que també els crea, els genera i els enforteix a partir de l'esforç col·lectiu de persones anònimes. Proposar arguments, fets i realitats, no sols crítiques o exigències; demostrar que les col·lectivitats conscients i organitzades constitueixen els pilars de la societat democràtica i lliure, conscient i responsable, crítica, però amb alternatives i propostes concretes.

Algunes conclusions

La celebració dels 150 anys del seu naixement i dels 100 anys de la mort de Ferrer i Guàrdia són una oportunitat per mantenir i revifar els debats que

l'estudi i difusió de la seva vida i obra descobreixen entorn al lliure pensament i la laïcitat, com a eixos d'una societat moderna, tolerant i solidària.

No farem ni sants ni màrtirs; recordarem, amb fermesa però sense odi, la contribució que varen fer milers de persones lliurepensadores i reivindicarem el paper decisiu de persones com Ferrer i Guàrdia en el procés de democratització del coneixement, en els processos de secularització de la societat, però no ocultarem errors ni justificarem absurds.

Recordem, amb sentiment i emoció, però amb racionalitat, el llegat de les convulses quatre primeres dècades del segle XX. Un llegat complex i contradictori, dens i heterogeni, fruit d'una època i d'unes condicions irrepetibles; un llegat que ens va permetre obrir-nos al món i modernitzar la nostra societat d'estil medieval. Un llegat carregat amb una moral laïcista, universal, tolerant amb la diversitat i oberta al progrés científic. Un llegat truncat bruscament per un règim totalitari que es va encruelir precisament a esborrar qualsevol vestigi d'innovació; la renovació pedagògica iniciada pel moviment de l'escola nova europea i americana va ser objecte de la més absurda i bastarda persecució i anihilament; però el treball, l'esforç i el llegat de milers de persones que varen dipositar la il·lusió de canvi a l'escola, no podien desaparèixer; podien enfosquir-se, prohibir-se o perseguir-se, però seguien latents a les ments, en les consciències i en les voluntats. Tard o d'hora reapareixerien, perquè les idees de progrés, les idees que aporten benestar o justícia social, al final, sempre acaben imposant-se, malgrat les voluntats manifestes en contra seu.

Per aquestes raons miram el passat amb respecte i intentam aprendre dels seus encerts i errors, de les seves il·lusions i fracassos, dels seus sentiments i dels seus raonaments, no per pensar que temps passats varen ser millors, sinó per continuar aprenent dels que ens varen precedir i continuar avançant amb la nostra voluntat, amb les nostres il·lusions i amb les nostres utopies.

“...el nostre treball consisteix a plantejar preguntes interessants, no a ensenyar i divulgar certeses...”

Quin és el llegat d'experiències com l'Escola Moderna de Ferrer i Guàrdia? La confiança en l'educació com eina de transformació social. Podem continuar confiant en l'educació, avui per avui, com a eina de transformació? Una resposta afirmativa ens conduiria a un carreró sense sortida; tots sabem que no està al nostre abast canviar la societat; no podem ni hem de ser tan pretensiosos; els nostres objectius són més simples i hem de ser humils; la nostra contribució ha de ser, tenint en compte el passat, molt menys ambiciosa però d'extraordinària rellevància: el nostre treball consisteix a plantejar preguntes interessants, no a ensenyar i divulgar certeses; consisteix a contagiar el plaer per la ciència, pel coneixement, per la investigació; consisteix a confiar en les possibilitats de les persones que aprenen, consisteix a ser optimista sense caure en la

ingenuïtat; consisteix a confiar en les nostres possibilitats com a educadors i consisteix a anar teixint complicitats en l'entramat social per responsabilitzar-nos, tota la societat, de l'educació, no sols exigint sinó també aportant realitats, fets i experiències construïdes a partir de l'esforç col·lectiu i la cooperació.

No hem de quedar-nos contemplatius, enyorant passats o somiant futurs; hem de construir realitats, dissenyar innovacions i generar possibilitats. La nostra contribució ha de ser humil; la nostra actitud de respecte i el nostre quefer serè. Som educadors no jutges; el nostre treball implica més escoltar que parlar; més comprensió que expressió, més humilitat que prepotència. Hem d'observar, esperar, raonar i tranquil·litzar. El nostre treball incidirà a les ments, lentament, progressivament. Plantejarem dubtes i alternatives; imaginarem com ens agradaria que fos la realitat, sense presses; educar no entén de temps i intentarem materialitzar els nostres desitjos en la quotidianitat del dia a dia.

Però sobretot hem de realitzar un esforç per assegurar que la nostra relació amb els altres sigui respectuosa, afectuosa i amable; l'afecte i el respecte s'aprenen només essent respectuós, afectiu i amable. En la societat de la pressa, l'acceleració i l'exigència, ésser amable és ésser revolucionari i ésser humil és ésser transformador. Abans morta que senzilla deia una cançó; millor viu i humil ens ha d'ensenyar l'educació.

“Un educador ha de ser una persona assenyada que viu i gaudeix amb el seu treball...”

Esperem que la vostra estada a l'illa hagi estat profitosa i desitjam contagiar-vos de quelcom immaterial que compartim i que forma part del nostre patrimoni cultural i antropològic i que, per ser una

cosa molt pròpia, no té traducció; volem contagiar-vos de seny (entengui's judici, ponderació, saviesa, fer bé les coses...). El seny és una cosa molt especial i molt profunda: tenir seny és viure sense excessos i sense banalitats, és viure d'acord amb les lleis naturals, és comportar-se de manera respectuosa amb els nostres veïns, és ésser amable i tolerant amb la diferència, és ésser mesurat i judiciós i és viure amb limitacions, amb les limitacions que ens marca el nostre propi territori, reduït, limitat de recursos, on res és grandios ni espectacular. Seny significa mantenir-se oberts al canvi, sense presses; seny significa viure amb limitacions i estar atent a la bellesa d'allò simple, d'allò petit i d'allò que s'ha limitat, seny significa viure amb generositat i comportar-se èticament; seny és una forma de felicitat, la felicitat que ens proporciona allò petit, allò simple i allò vulgar. Alguna cosa té a veure el seny amb l'educació, amb el nostre quefer com a mestres, amb la nostra actitud davant la vida, amb les nostres utopies i amb les nostres més sinceres aspiracions. Un educador ha de ser una persona assenyada que viu i gaudeix amb el seu treball i que és capaç de contagiar la seva manera de ser i de fer, de veure i de sentir sense imposar.

Per acabar, els educadors hem de ser optimistes, que no consisteix a anar comptant acudits ni fent-se el graciós. Ésser optimistes és confiar en les persones, confiar en les nostres possibilitats, perseverar en les nostres utopies i agrair les col·laboracions, des de la humilitat i l'assossec, des de la tolerància, des de la fermesa i des de la convicció profunda que les idees de progrés i de benestar col·lectiu sempre acaben imposant-se, per molt que es faci per impedir-ho. La coeducació és una realitat, les aules heterogènies són una realitat, l'educació científica és una realitat... fins i tot queda molt camí per recórrer i fins i tot queden retrocessos per venir, però el convenciment en les nostres conviccions, el treball ben fet i l'exemple de les nostres actuacions han d'ajudar a consolidar un projecte de societat més tolerant, participativa i responsable. És molt el camí recorregut i molt el que queda per recórrer. Aprenguem de les lliçons del passat i projectem el nostre futur amb optimisme, coratge i il·lusió. □